

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Dimensions of student participation: participatory action research in a teacher education context

Smit, B.H.J.

Citation

Smit, B. H. J. (2023, September 6). *Dimensions of student participation: participatory action research in a teacher education context*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3638573>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3638573>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Samenvatting / Summary

Nederlandse samenvatting

Inleiding

Centraal in dit proefschrift staat de idee dat jongeren het recht hebben betrokken te worden bij besluitvormingsprocessen over zaken die hen aangaan, zoals hun schoolopleiding, en dat jongeren serieus dienen te worden genomen in hun opvattingen en suggesties over deze zaken. Het betrekken van leerlingen bij besluitvorming is echter geen gangbare praktijk in het onderwijs, noch in scholen noch in de opleiding van leraren. Daarom wordt in dit proefschrift een aanpak onderzocht die docenten-in-opleiding (dio's) voorbereidt op het bevorderen van leerlingenparticipatie in de besluitvorming op scholen. Meer en meer worden leraren verondersteld betrokken te zijn bij onderzoek in een rol als geïnformeerde gebruiker of als praktijkonderzoeker, en lerarenopleidingen dienen voor te bereiden op die rollen. Een voorbeeld hiervan is het betrekken van leerlingen bij het uitvoeren van een onderzoek in de eigen praktijk tijdens de dio-stage. In dit proefschrift staat participatief actieonderzoek (*participatory action research*, PAR) centraal als een benadering die bij uitstek geschikt is dio's voor te bereiden op participatieve praktijken in scholen.

De vier in dit proefschrift opgenomen studies zijn uitgevoerd in twee afzonderlijke projecten: de eerste, als een verkennende studie, in de context van een masteropleiding voor dio's en leraren in het basis- en voortgezet onderwijs; de tweede, als een reeks van drie opeenvolgende studies, in de context van een postdoctorale lerarenopleiding voor het voortgezet onderwijs.

De bevindingen en aanbevelingen van dit proefschrift zijn beoogd om bij te dragen aan de doelstellingen van sociale rechtvaardigheid en de versterking van democratische benaderingen in het onderwijs. Daartoe richtte het onderzoek zich op een verkenning van leerlingenparticipatie in besluitvormingsprocessen via leraar-leerling-partnerschappen in onderzoek. De beoogde praktische meerwaarde van het onderzoek is om scholen en lerarenopleidingen handreikingen te bieden om leerlingenparticipatie in besluitvormingsprocessen te implementeren of verder te ontwikkelen, rekening houdend met te verwachten mogelijkheden en complicaties.

Lerarenonderzoek

Het is een bekend gegeven dat de uitkomsten van onderwijsonderzoek niet automatisch leiden tot implementatie ervan in de onderwijs- en leerpraktijk. Redenen hiervoor kunnen onder andere zijn een zogenaamde 'kloof' tussen theorie en praktijk (bijv. Admiraal et al., 2016; Bendtsen et al., 2021; Korthagen, 2010). Deze zogenoemde 'theorie-praktijkkloof' heeft de idee aangewakkerd dat onderzoek niet alleen door academische onderzoekers moet worden uitgevoerd, maar dat idealiter ook betrokkenen uit de onderwijspraktijk daarin deelnemen of dat leraren hun eigen onderzoek uitvoeren.

In de afgelopen decennia heeft lerarenonderzoek steeds meer erkenning gekregen als zijnde een waardevolle vorm van onderzoek en een integraal onderdeel van het beroep van leraar. Lerarenonderzoek kan bijdragen aan kennisconstructie over onderwijs en kan een transformatieve professionele ontwikkelingsactiviteit zijn voor leraren (Zeichner, 2003). Met name actieonderzoek is in dat kader gepromoot als een geschikte benadering (bijv. Moreira, 2009; Ponte et al., 2004; Rönnerman et al., 2008; West, 2011). Actieonderzoek houdt in dat kwesties systematisch worden onderzocht

binnen de eigen praktijkcontext van een leraar, met inbegrip van de perspectieven van alle belanghebbenden, en meestal ook in samenwerking met hen.

Lerarenopleiding en participatief actieonderzoek

De meeste studenten die aan de lerarenopleiding beginnen, hebben weinig of geen ervaring met sociaal-wetenschappelijk onderzoek of onderwijsonderzoek, en nog minder met actieonderzoek. Daarom is het een eerste vereiste om leraren op te leiden en te ondersteunen bij het uitvoeren van dergelijk onderzoek, hetzij als onderdeel van professionele ontwikkelingsactiviteiten voor afgestudeerde leraren, hetzij in initiële programma's voor docenten in opleiding. Een ontbrekend perspectief in veel onderwijsonderzoek is dat van de leerlingen, terwijl zij als cruciale belanghebbenden in vraagstukken rond onderwijzen en leren niet over het hoofd zouden moeten worden gezien (Groundwater-Smith, 2005). Participatief actieonderzoek (PAR) kan het denken en handelen van leerkrachten meer richten op leerlingenparticipatie en democratische benaderingen van onderwijs. In de studies voor dit proefschrift is PAR geïntroduceerd in een programma van een lerarenopleiding als één van de mogelijke *middelen* om leerlingen te laten deelnemen aan besluitvormingsprocessen. Hierbij wordt PAR niet alleen gezien als een plaatsgebonden aanpak van onderzoek, maar ook als een democratische praktijk in zichzelf. PAR kan een context creëren (een *niche*, in ecologische termen) die het voor *dió's* gemakkelijker maakt hun leerlingen te betrekken bij het onderzoeken van hun schoolpraktijk; PAR maakt dialogische en collaboratieve praktijken mogelijk en legt beperkingen op aan meer hiërarchische, eenzijdige en geïsoleerde praktijken.

Leerlingenparticipatie: onderwijs, scholen en ruimte voor besluitvorming

In de laatste decennia is er een hernieuwde belangstelling voor betrokkenheid van leerlingen bij onderwijs en onderzoek ontstaan vanuit het besef dat studenten uitgenodigd en in staat gesteld moeten worden om hun mening te uiten en door volwassenen daarin serieus genomen moeten worden (Cook-Sather, 2006). Dit perspectief vindt een wettelijke basis in de rechten van het kind (VN-Convention inzake de Rechten van het Kind) (Evans, 2016; OHCHR, 1989). Het sluit ook aan bij de opvatting dat voor het opbouwen en in stand houden van een democratische samenleving het onderwijs niet alleen gericht moet zijn op leren *over* democratie en burgerschap, maar ook dat onderwijs jongeren in staat moet stellen een democratische manier van leven te praktiseren, ook op school (Print et al., 2002).

Een parallelle ontwikkeling in het onderwijsonderzoek van de afgelopen decennia is de verschuiving van onderzoek *over* leerlingen naar onderzoek *met* leerlingen (Cook-Sather, 2002; Fielding, 2004; Fine et al., 2007; Groundwater-Smith et al., 2015; Mitra, 2006). Deze ontwikkeling herpositioneert de rol van docenten en leerlingen binnen partnerschappen in onderwijsonderzoek en -hervorming (Cook-Sather, 2014, 2018). De feitelijke vorm die onderzoek *met* leerlingen kan aannemen is afhankelijk van de leeftijd, capaciteiten en voorkeuren van de betrokken jongeren, en kan variëren van inclusieve en participatieve benaderingen tot een herziening van rollen, structuren en processen in onderzoek.

Het kan een complex en uitdagend proces zijn om leerlingen daadwerkelijk te betrekken bij besluitvorming in de klas op de school. Het vereist een verschuiving van een traditionele, op de leraar gerichte benadering van onderwijs naar een pedagogische benadering waarin betrokkenheid en zeggenschap van de leerling prioriteit krijgt. Dat kan een uitdaging zijn, met name voor leraren die zijn

opgeleid in traditionele onderwijsmethoden en niet over de vaardigheden of middelen beschikken om leerlingenparticipatie in hun lessen op te nemen of daartoe niet direct geneigd zijn.

Momenteel bestaat er in Nederland nog geen lerarenopleiding waarin het bevorderen van leerlingenparticipatie expliciet aandacht krijgt. Onderzoek naar het opzetten van een dergelijk programma binnen de lerarenopleiding is beperkt, en uiteindelijk zou zo'n programma ook nog moeten worden afgestemd op lokale omstandigheden.

Centraal in dit proefschrift staat de vraag hoe participatief onderwijsonderzoek van dio's in de context van een lerarenopleiding kan worden begrepen en gefaciliteerd, zodat aankomende leraren zich toegerust en gemotiveerd voelen om ook op hun eigen school aan leerlingenparticipatie te doen.

Hoofdstuk 2 - De verkennende studie

Het onderzoeksproject 'Leerlingen en docenten als medeonderzoekers', waarover in **hoofdstuk 2** wordt gerapporteerd, omvatte teams van leerlingen uit het basis- of voortgezet onderwijs, docenten en externe educatieve medewerkers die in een externe onderwijssetting (museum of bibliotheek) gezamenlijk onderzoek deden naar het leren van leerlingen. Een externe setting als onderzoekslocatie werd bewust gekozen om een meer gelijke uitgangspositie voor leerlingen en docenten te creëren en de deelname van leerlingen aan het onderzoek te maximaliseren.

In hoofdstuk 2 wordt ten eerste het concept van leerlingenparticipatie verder verkend en gerelateerd aan de professionele ontwikkeling van leerkrachten. Ten tweede worden de kenmerken en de intensiteit van de leerlingenparticipatie beschreven aan de hand van zes dimensies van participatie. Vervolgens worden de implicaties voor het leren en de professionele ontwikkeling van leraren die deelnamen aan het Nederlandse project onderzocht.

De bevindingen van de studie toonden aan dat leerlingen in deze context op een relatief hoog participatieniveau werkten. In termen van de modellen van Fielding traden leerlingen op als medeonderzoekers of onderzoekers (Fielding, 2001) of als medeonderzoekers, 'makers van kennis' of gezamenlijke auteurs (Fielding, 2011, 2018). Leerlingen deden dit in alle onderzoeksfasen, variërend van het formuleren van onderzoeksvragen tot het rapporteren van bevindingen. Over het algemeen ervoeren de leerlingen een gevoel van verantwoordelijkheid voor het onderzoek. De projecten waren zo opgezet dat daarin een verscheidenheid aan leerlingen (en docenten) betrokken was; niet alleen degenen die de gegevensverzameling uitvoerden, maar ook hun medeleerlingen in de klas (en school of museum/bibliotheek). Leerlingen die niet in een onderzoeksteam zaten, maakten als raadgevende medeleerlingen toch uitdrukkelijk deel uit van het onderzoeksproces. De opzet van de projecten kan worden bestempeld als een formele aanpak, omdat ze bedoeld waren om leerlingen van de school invloed te laten uitoefenen op beslissingen, op het uitvoeren van het onderzoek en op het vormgeven van de externe leercontext. Ze waren echter ook informeel, omdat leerlingen en leerkrachten tijdens de onderzoeksfasen en op school betrokken waren bij gezamenlijke activiteiten en dialogen. Dit kan worden opgevat als tweerichtingsonderwijs; van leraar naar leerling en omgekeerd.

Belangrijk is dat de onderzoeksprojecten leidden tot echte veranderingen in de externe omgeving, dankzij de perspectieven en aanbevelingen van de leerlingen – die soms onverwacht waren voor de leerkrachten en educatieve medewerkers. Bovendien waren de leerkrachten getroffen door de

bekwaamheid en motivatie van hun leerlingen bij het ontwerpen en uitvoeren van de onderzoeksactiviteiten, en door hoe dat alles het zelfvertrouwen van de leerlingen versterkte. Daardoor veranderde hun idee over de wederzijdse rollen van leraar en leerling in de klas; de samenwerking veranderde de relatie tussen leraar en leerling op basis van een groter vertrouwen in de betrokkenheid van de leerlingen bij de ontwikkeling van lessen en resulteerde in een meer vriendschappelijke manier van werken met en voor hun leerlingen.

Het project leverde nuttige en positieve ervaringen op met betrekking tot de betrokkenheid van de leerlingen, de samenwerking in onderzoek met hun leraren en andere belanghebbenden, en het professionele leren van de leraren. Om praktische redenen en vanwege de gelijke positie van studenten en docenten en de vermindering van de complexiteit voor docenten werd het project echter uitgevoerd in een externe omgeving (museum en bibliotheek). Dit liet de vraag open hoe leerlingenparticipatie in onderzoek, als een democratische benadering van onderwijs, binnen scholen kan worden gerealiseerd en hoe toekomstige leraren kunnen worden voorbereid op een dergelijke participatieve benadering en praktijk, in een context van een relatief kort, eenjarig, postdoctoraal programma.

Hoofdstuk 3 - Omvang en aard van leerlingenparticipatie

De drie studies in de hoofdstukken 3-5 hebben betrekking op het aansluitende project dat in het kader van dit proefschrift werd uitgevoerd in de context van een postdoctorale lerarenopleiding. Het project was erop gericht dat dio's tijdens de stage leerlingen bij hun PAR-projecten zouden betrekken. Er werd niet voorgeschreven welke vorm de deelname van leerlingen moest aannemen; wel werd dio's aangeraden en werden zij ondersteund om te streven naar een intensieve vorm van leerlingenparticipatie.

Het onderzoek van **hoofdstuk 3** had tot doel inzicht te krijgen in de omvang en de aard van de deelname van leerlingen aan de actieonderzoeksprojecten van de dio's in de stagescholen. De onderzoeksverslagen die door de dio's in het kader van het TEd-programma werden ingediend, werden geanalyseerd aan de hand van de in deze studie ontwikkelde *SPinSTAR-matrix*, waarin vier niveaus van leerlingenparticipatie werden onderscheiden: *Inform*, *Consult*, *Participate*, en *Collaborate* (Informeren, Raadplegen, Deelnemen en Samenwerken), in verschillende fasen van het onderzoek.

Uit deze studie bleek dat in de onderzochte opleidingscontext leerlingenparticipatie veel meer voorkwam op de twee minder intensieve niveaus (*Inform* en *Consult*) dan op de twee intensievere niveaus (*Participate*, *Collaborate*). Voorbeelden van minder intensieve niveaus van leerlingenparticipatie waren onder meer het gebruik van testcores, cijfers of leerlingenwerk door de dio (*Inform*) en de afname van enquêtes of chats bij leerlingen, en discussies in de klas (*Consult*). De meer intensieve niveaus, *Participate* en *Collaborate*, werden slechts in enkele gevallen waargenomen. Tot de typische vormen van samenwerking op deze meer intensieve niveaus behoorden onderzoeksteams van leerlingen die dio's ondersteunden bij het PAR-proces en onderzoeksteams van leerlingen die samenwerkten om onderzoeksinstrumenten te creëren en gegevens te verzamelen. Bovendien voerden deze teams gezamenlijke discussies over de resultaten. Activiteiten op de intensievere niveaus werden meer aangetroffen in de voorbereidende fasen dan in de latere fasen van de projecten. Voorts werd, ongeacht het niveau, nauwelijks leerlingenparticipatie aangetroffen in de fasen van

onderzoeksontwerp, analyse van de resultaten en rapportage. Zoals verwacht bleek de mate van leerlingenparticipatie echter te variëren in de onderzoeksfases.

De dio's voelden zich onder druk gezet door de beperkte termijnen voor de opdracht en voor de beoordeling, waardoor velen van hen terughoudender waren om activiteiten toe te voegen die als ingewikkeld en tijdrovend werden ervaren, met name die waarbij leerlingen betrokken waren. Toch werd het doel om leerlingen bij de PAR-projecten te betrekken bereikt, zij het niet altijd op een niveau dat als 'actieve betrokkenheid bij de besluitvorming' kan worden beschouwd. Veel dio's vonden het te moeilijk om als echte partners met hun leerlingen om te gaan terwijl ze nog in opleiding waren.

Hoofdstuk 4 - Principes voor deelname van leerlingen aan onderzoek van dio's

De volgende studie (hoofdstuk 4) richtte zich op de opvattingen van dio's over de voorwaarden die hun PAR-praktijken in middelbare scholen bevorderen en op de vraag hoe deze voorwaarden een onderbouwing kunnen bieden voor de ontwikkeling van programma's voor lerarenopleidingen.

Tabel 19. Typen arrangementen en toepasselijke aspecten, concepten en terminologie

Arrangementen	Beschrijving	Aspecten, concepten, terminologie
<i>cultureel-discursief</i>	Semantische/conceptuele aspecten: Gebruikelijke manieren van spreken, denken en uitwisselen door middel van taal	taal, dialoog concepten, ideeën, doelen, opvattingen, perspectieven
<i>materieel-economisch</i>	Ruimtelijke en temporele aspecten: Gebruikelijke manieren van uitvoering en organisatie.	objecten, ruimtelijke omstandigheden tijd en middelen, organisatie van programma's, materialen, studiewijzers
<i>sociaal-politiek</i>	Relationele aspecten: Gebruikelijke manieren van omgaan met elkaar; aspecten van macht en solidariteit	rollen en taken eigenaarschap, invloed, erkenning, rechten status, positie, hiërarchie

Met gebruik van de *Theory of Practice Architectures* (Kemmis, Wilkinson, et al., 2014)²¹ als analytisch kijkkader, werden acht cases van PAR-projecten bestudeerd op twee gerelateerde locaties voor het leren van dio's: het opleidingsinstituut en de stageschool. We verwachtten dat de bevindingen meer licht zouden werpen op mogelijke voorwaarden voor het bevorderen van PAR-praktijken in de context van lerarenopleidingen in termen van drie typen arrangementen, namelijk: cultureel-discursief, materieel-economisch en sociaal-politiek (zie tabel 19). Praktijken zijn georganiseerde activiteiten van meerdere mensen, waarin ook individuen worden erkend als 'agentic subjects' die een rol spelen in de transformatie van de praktijkomstandigheden (de arrangementen). Het doel was om inzicht te verkrijgen in hoe dio's aankijken tegen de eisen die worden gesteld aan hun onderzoek en de factoren die hun PAR-projecten met leerlingen vergemakkelijken of belemmeren. De onderzoeksvragen waren gericht op de PAR-praktijken van dio's en stimulerende voorwaarden, vanuit de percepties van dio's zelf. Uit deze voorwaarden leidt de studie een reeks van 17 principes af om dio's te ondersteunen bij hun participatief actieonderzoek.

²¹ Zie hoofdstuk 4, pp. 59-61, voor een uitgebreidere beschrijving van de *Theory of Practice Architectures*.

De bevindingen van deze studie geven aan dat de dio's het op prijs stellen om een helder beeld te krijgen van onderzoek door leraren en duidelijkheid (*clarity*²²) over de termen en begrippen die in het programma van de opleiding worden gebruikt, zoals "leerlingenparticipatie" en "focus op de leerling". Dio's vonden dat het ervaren van deze duidelijkheid in zowel het instituut als de schoolsetting hen helpt bij het ontwikkelen van begrip van de wijze waarop zij leerlingen kunnen betrekken bij onderzoeksactiviteiten en fungeert als een constante herinnering daaraan gedurende hun hele stageperiode. Verder benadrukten de dio's het belang van een goede planning en samenhang tussen het programma en de activiteiten van het instituut en de school, en van het streven naar continuïteit (*continuity*) in het curriculum en de lesplanning en in de verdeling van de lessen. Het principe van *contingentie* houdt verband met de opvatting dat de deelname van studenten moet resulteren in reële, waarneembare impact, waardoor de leerlingen van de school meer worden erkend als capabele en waardevolle partners. Aangezien dio's zich ongemakkelijk kunnen voelen bij het delen van invloed met hun leerlingen, hebben zij ruim de tijd nodig om een klimaat van vertrouwen en veiligheid voor de leerlingen en henzelf op te bouwen.

Hoofdstuk 5 - Manifestaties van principes voor participatief actieonderzoek in een lerarenopleiding

Om nog meer inzicht te krijgen in de vraag hoe participatief onderwijsonderzoek van dio's in de context van een lerarenopleiding kan worden begrepen en gefaciliteerd, richtte de volgende studie zich op lerarenopleiders. De set van principes die was afgeleid van de ervaringen en praktijken van dio's (zie hoofdstuk 4, tabel 9) werd in deze studie gebruikt om door middel van interviews in kaart te brengen hoe lerarenopleiders participatieve onderzoekspraktijken vormgeven en dio's daarin trachten te ondersteunen.

Ten eerste bleek dat voor de lerarenopleiders de voorbereiding van dio's op leerlingenparticipatie en specifiek op het betrekken van leerlingen bij hun actieonderzoeksprojecten even uitdagend was als voor de dio's, zij het om verschillende redenen. De participatieve benadering van onderzoek op zichzelf werd echter door beide groepen goed ontvangen.

Uit de interviews kwam naar voren dat sommige principes al duidelijk toegepast waren in het programma door de lerarenopleiders, maar andere principes manifesteerden zich meer in de vorm van ideeën of intenties. Vanuit de sociaal-politieke dimensie was *recognition* (erkenning) van leerlingen het meest voorkomende principe, maar geen natuurlijke habitus van dio's. Lerarenopleiders gaven aan zich genoodzaakt te voelen het concept van leerlingenparticipatie in PAR aan dio's te verduidelijken en een meer consistente manier te ontwikkelen om het toe te kunnen passen. Vanuit de cultureel-discursieve dimensie lag bij lerarenopleiders de nadruk op het verschaffen van *duidelijkheid* in de concepten en procedures van het programma. Vanuit de materieel-economische dimensie werd *samenhang* tussen het instituut van de lerarenopleiding en de perspectieven en praktijken van het schoolpersoneel als belangrijk gezien. Problemen ontstonden door niet op elkaar afgestemde of tegenstrijdige eisen van het opleidingsinstituut versus de stagescholen. In het algemeen bleek uit de interviews met lerarenopleiders dat in het opleidingsprogramma en de stagescholen niet structureel rekening gehouden werd met sociaal-politieke principes zoals *erkenning*, *wederkerigheid* en *gelijkheid*,

²² De gecursiveerde termen in dit en het volgende deel verwijzen naar de reeks van 17 PST PAR-principes.

wat belemmerend kan werken voor de mate waarin leerlingenparticipatie daadwerkelijk kan worden gerealiseerd. De bevindingen wijzen op de noodzaak van verdere ontwikkeling en implementatie van dergelijke beginselen in lerarenopleidingen om de betrokkenheid van leerlingen bij PAR-projecten te vergroten.

Hoofdstuk 6 - Algemene discussie

Hoofdstuk 6 geeft een samenvatting van de belangrijkste bevindingen van de vier studies, inclusief de beperkingen ervan. Daarnaast wordt in dit hoofdstuk ingegaan op belangrijke kwesties met betrekking tot leerlingenparticipatie in scholen en de opleiding van aanstaande leraren. Zowel de theoretische als de praktische implicaties van de onderzoeksbevindingen worden besproken en voorstellen worden gedaan om de deelname van leerlingen aan onderzoek door leraren aan te moedigen, zowel tijdens de initiële opleiding als daarna.

Drie kwesties op het gebied van leerlingenparticipatie

Realisatie van leerlingenparticipatie op school

In dit proefschrift is onderzocht hoe leerlingenparticipatie in besluitvormingsprocessen kan worden gerealiseerd, onder meer door middel van PAR-projecten in de context van een lerarenopleiding. Het onderzoek was erop gericht om leerlingen op een intensief niveau te laten samenwerken met hun docenten en daadwerkelijk invloed uit te oefenen op de genomen beslissingen tijdens het onderzoeksproject en de daaruit voortvloeiende veranderingen in de praktijk. Het onderzoek liet zien dat sommige dio-projecten de eerste niveaus van leerlingenparticipatie vertoonden, en dat deelname van leerlingen mogelijk was binnen beperkte tijdsaders en contexten. Leerlingen werden betrokken bij het ontwerpen en uitvoeren van de onderzoeksprojecten, en hun opvattingen en suggesties droegen bij aan veranderingen in de inhoud of de omstandigheden van hun onderwijs en leerproces. Het onderzoek laat ook de behoefte zien aan een hoger niveau van leerlingenparticipatie dan alleen het hebben van een stem en het kunnen uiten van gezichtspunten. Het uiteindelijke doel was om partnerschappen tussen leerkrachten en leerlingen te ontwikkelen die verder zouden kunnen reiken dan een onderzoeksproject tijdens een stage en geïntegreerd zouden kunnen worden in de dagelijkse schoolpraktijk.

Het opbouwen van een participatiecultuur in scholen vereist echter brede steun van schoolleiders en onderwijzend personeel en gaat verder dan een enkel participatief onderzoeksproject. De uitvoering van de PAR-projecten was erop gericht om voor dio's en leerkrachten authentieke ervaringen met leerlingenparticipatie te creëren en inzicht te verschaffen in de waarde van democratische en participatieve processen in klassen en scholen. De enthousiaste reacties van leerlingen op deelname aan de PAR-projecten en de positieve houding van de meeste dio's ten aanzien van leerlingenparticipatie en PAR stemmen hoopvol. De bevindingen van dit onderzoek suggereren dat het ontwikkelen en tot stand brengen van een 'Pattern of Partnership' (patroon van partnerschap) (Fielding & Moss, 2011) tussen schoolpersoneel en leerlingen een basis kan vormen voor duurzame onderwijsveranderingen. De bevindingen geven ook inzicht in de moeite die het kan kosten om alle stemmen te betrekken en de invloed die er vanuit de lokale context kan uitgaan om actieve betrokkenheid van leerlingen bij de besluitvorming mogelijk te maken.

Ethische kwesties rondom leerlingenparticipatie in onderwijsonderzoek

Met betrekking tot de participatie van leerlingen in praktijkonderzoek en onderzoek door leerkrachten zijn de criteria voor ethisch gedrag gebaseerd op de erkenning van kinderen als rechthebbenden en actieve belanghebbenden en op de verantwoordelijkheid van volwassenen om de voorwaarden te scheppen waaronder kinderen kunnen handelen als sociale en morele belanghebbenden met rechten (Mayall, 2000; Quennerstedt & Quennerstedt, 2014).

Het realiseren van echte leerlingenparticipatie in deze ethische betekenis gaat dus verder dan het informeren en raadplegen van leerlingen en het volgen van de agenda van de leerkracht. Het omvat betrokkenheid vanuit de rol van onderzoekers, zoals bij het vaststellen van relevante onderzoeksvragen, de keuze van onderzoeksmethoden en discussies over resultaten en implicaties (Lansdown, 2005). De vraag is dus in hoeverre de onderzochte PAR-projecten voorbeelden zijn van een ethische praktijk van leerlingenparticipatie. Bij de beantwoording van deze vraag doet zich een verschil voor tussen de verkennende eerste studie en de daaropvolgende studies. In de eerste studie werd het onderzoek doelbewust gepland om te worden uitgevoerd binnen externe leeromgevingen, vanuit de aanname dat hierdoor de bestaande hiërarchische relatiepatronen tussen leraar en leerling minder een rol zouden spelen. Bovendien was er in de verkennende studie een langere periode beschikbaar om de deelnemers voor te bereiden op het onderzoek, vergeleken met de projecten in de daaropvolgende studies. In deze studie werkten leerlingen weliswaar met een gegeven onderwerp voor hun project, maar was de begeleiding gericht op het formuleren van eigen onderzoeksvragen en het zelf verzamelen van gegevens door leerlingen, terwijl de rol van de docent hierbij meer die van volger was. Voorts koos de klas uit de leerlingen die zich kandidaat stelden, medeleerlingen als leden voor hun onderzoek, waaronder niet alleen de meest mondige leerlingen of populaire personen, maar een eerlijke vertegenwoordiging van de klaspopulatie. De projecten die zijn beschreven in de hoofdstukken 3-5 waren gebonden aan een bestaand programma van een lerarenopleiding en de daarin geldende vereisten alsmede aan de bestaande praktijken, curricula en voorschriften binnen de betrokken stagescholen. Bijgevolg werden de PAR-projecten uitgevoerd binnen een kortere periode en waren ze verplicht gekoppeld aan de specifieke onderwijspraktijk en het schoolvak, waardoor de dio bijna automatisch een centrale, leidende rol kreeg.

Actieonderzoek, leerlingenparticipatie en leren van dio's in de context van de lerarenopleiding

In aansluiting op de complexiteit van het uitvoeren van PAR in dio-leerling partnerschappen en de mogelijkheden daartoe in scholen, rijst een vraag over de waarde van het integreren van PAR in lerarenopleidingen met het oog op het ontwikkelen van praktijken in scholen die leerlingen betrekken bij besluitvormingsprocessen. Vaak zijn positieve resultaten van actieonderzoek gemeld voor de verbetering van onderwijspraktijken en het leren van leerlingen, ook in de context van initiële lerarenopleidingen. Van actieonderzoek in lerarenopleidingen wordt gezegd dat het bijdraagt aan de kennisconstructie van dio's, het opdoen van praktische ervaring, het opbouwen van vertrouwen in het geven van vakonderwijs (Chou, 2010), en het verschaffen van een dieper inzicht in praktijken door bijvoorbeeld onvoorziene discrepanties tussen verwachtingen en observaties van gebeurtenissen in de klas (Ulvik & Riese, 2016). Voorwaarden voor het bereiken van dergelijke uitkomsten van actieonderzoek zijn echter de beschikbaarheid van voldoende tijd en ruimte voor het uitvoeren van het onderzoek en het reflecteren op het proces en de uitkomsten ervan, en een open, veilige en

ondersteunende onderzoekscultuur in de stageschool. Aan deze voorwaarden werd in dit project regelmatig niet voldaan. In een post-master context van lerarenopleidingen, zoals onderzocht in dit proefschrift, zijn dio's gebonden aan een relatief korte periode om hun actieonderzoeksprojecten uit te voeren, wat ten koste gaat van het cyclische en ontwikkelingsgerichte doel en karakter van actieonderzoek. Bovendien waren de PAR-projecten van de dio's een studieonderdeel dat ook beoordeeld werd, waardoor ze konden worden opgevat als meer een onvermijdelijke opdracht dan als een serieus onderzoek gericht op de verbetering van onderwijspraktijken (Darwin & Barahona, 2018; Reis-Jorge, 2007). Dio's vervullen een dubbele rol, omdat ze zowel student zijn en toewerken naar hun afstuderen als bevoegde leraar, maar ook – vaak in een tijdelijke aanstelling – als aankomend leraar hun bijdrage leveren aan het leren van leerlingen en praktijkontwikkeling binnen de school. Deze dubbele rol maakt de positie van PAR in lerarenopleidingen aanzienlijk complexer: deelname aan PAR-projecten kan dio's in een ongemakkelijke positie op school brengen, omdat vanuit PAR de bestaande praktijken van docenten ter discussie gesteld kunnen worden. Het betrekken van leerlingen bij onderzoek en bij bredere besluitvorming kan worden opgevat als een ongevroegde inbreuk op de schoolcultuur door 'buitenstaanders' of als bedreiging voor de resultaten van leerlingen wanneer het onderwijs afwijkt van de standaard curriculuminhoud en -planning.

De bevindingen van de PAR-projecten in de context van lerarenopleidingen laten deze kwesties ook zien. Ondanks al deze problemen en de complexiteit van het betrekken van leerlingen bij PAR-projecten van dio's, was er in verschillende stadia van de projecten sprake van succesvolle deelname van leerlingen aan de onderzoeksprojecten, en werden verbeteringen in de onderwijspraktijk gezamenlijk onderzocht en doorgevoerd. De ervaringen van de dio's met het plannen, uitvoeren en schrijven over een PAR-project kunnen worden gezien als waardevolle en geschikte manieren om leerlingen te betrekken en als krachtige manieren voor dio's om een identiteit te ontwikkelen als onderzoeker en als partner van leerlingen. Dit vereist het presenteren van praktijkonderzoek aan dio's "als een voortdurend systematisch en collaboratief proces" (Rutten, 2021, p. 12; vertaling auteur). Bovendien kunnen lerarenopleiders dio's ondersteunen in het zoeken naar andere soorten van kennis dan alleen in het domein van het concrete handelen, zoals dio's geneigd zijn te doen wanneer ze aan zichzelf worden overgelaten (Ponte et al., 2004), maar om deze kennis uit te breiden naar het conceptuele en empirische domein, en in samenwerking met hun leerlingen.

Beperkingen en suggesties voor toekomstig onderzoek

In deze paragraaf worden drie beperkingen van dit proefschrift besproken, samen met suggesties voor verder onderzoek over: 1) de doelgroep van de studies; 2) de omvang van de onderzoeksonderwerpen in de PAR-projecten; en 3) de verzamelde onderzoeksgegevens.

Doelgroep van de studies

De studies richtten zich op de PAR-praktijken van leraren in opleiding en op leraren die deelnamen aan professionele ontwikkeling, hetzij binnen een mastercursus, hetzij binnen een programma van een lerarenopleiding. Bijgevolg waren de studies beperkt tot de eigenlijke periode van uitvoering van het PAR-project en hadden ze geen betrekking op het lesgeven tijdens de hele loopbaan van de leraar. Verder onderzoek zou zich kunnen richten op blijvende effecten van leerlingenparticipatie en/of op de ontwikkeling van de *practice architecture* (de context van de praktijk) in de richting van een participatieve aanpak. Vervolgonderzoek naar PAR-projecten in een meer gevestigde participatieve

context zou de in dit proefschrift gevonden voorwaarden en principes voor leraar-leerling-partnerschappen in onderzoek kunnen bevestigen.

Reikwijdte van de onderzoeksthema's in de PAR-projecten

Alle PAR-projecten werden uitgevoerd als groepsgewijze activiteiten - met onderzoeksdeelnemers uit één klas of een groep leerlingen van een school - en waren gericht op onderzoeksthema's inzake leren en curriculum die waren geformuleerd op groepsniveau. Bovendien waren de projecten hoofdzakelijk gericht op het primaire proces van onderwijzen en leren en niet op schoolbrede onderzoeksthema's, zoals het schoolbeleid voor curriculumontwikkeling, tijdschema's, toewijzing van budgetten en werving en ontwikkeling van personeel. Onze bevindingen over projecten die zijn uitgevoerd in de context van klassen zijn wellicht niet rechtstreeks overdraagbaar op de deelname van leerlingen aan onderzoek in situaties waar onderzoek binnen een samenwerkingsverband van gemengde leeftijdsgroepen wordt uitgevoerd, of dat betrekking heeft op bredere of meer structurele schoolorganisatievraagstukken en beleidskwesties. Dergelijk onderzoek heeft mogelijk gevolgen voor meer belanghebbenden en kan in eerste instantie op meer weerstand stuiten. Verder onderzoek wordt voorgesteld naar de participatie van leerlingen in een bredere schoolcontext dan die van de onderzoekspraktijk in een klas van een specifieke leraar. Ook onderzoek naar de relatie tussen de participatie van leerlingen in het onderzoek van een individuele leraar en de rol van de schoolcultuur bij besluitvorming wordt aanbevolen. Resultaten van dergelijke studies zouden handreikingen kunnen bieden voor scholen om incidentele activiteiten rond leerlingenparticipatie te ontwikkelen tot een participatiecultuur.

Onderzoeksgegevens

Aangezien betrokkenheid van leerlingen bij collaboratieve besluitvormingsprocessen nog steeds zeldzaam is in Nederland, concentreerden de studies in dit proefschrift zich op aspecten van de *voorbereiding* van dio's op participatieve praktijken. Daarom was de dataverzameling gericht op de opvattingen, rollen en acties van dio's en op hun voorbereiding op participatieve praktijken in de context van een lerarenopleiding of programma voor professionele ontwikkeling en bevatten de studies geen systematische dataverzameling over de PAR-ervaringen van leerlingen. Voor een volledig beeld van de wisselwerking tussen leraren in opleiding en in-service en leerlingen bij het ontstaan van leerlingenparticipatie is verder onderzoek naar de perspectieven van leerlingen nodig. Daarvoor is meer nodig dan een enkele enquête of een interview, en bij voorkeur over een langere periode, wat ook inzicht zou opleveren in de duurzaamheid van de participatieve praktijken.

De onderzoeksverslagen van de dio's en de interviews van de dio's en lerarenopleiders geven persoonlijke perspectieven weer op de betrokkenheid van leerlingen bij dio-onderzoek en hun verslag daarvan; niet hun feitelijke praktijken op zich. Een mogelijke weg voor verder onderzoek om deze beperking aan te pakken is het vergelijken van waargenomen en uitgevoerde onderwijspraktijken door middel van klas- en schoolobservaties. Daarnaast kan het nuttig zijn om de perspectieven van andere belanghebbenden, zoals de leerlingen van de dio, te onderzoeken. Een verwante onderzoeksrichting is het onderzoeken van de disposities van de belangrijkste actoren die bij de praktijk betrokken zijn, namelijk de dio's, de leerlingen en de lerarenopleiders, met betrekking tot hun kennis, vaardigheden en waarden in verband met PAR en participatie van de school in besluitvormingsprocessen op school.

Implicaties voor praktijk en onderzoek

De bevindingen hebben implicaties voor de praktijk en het onderzoek naar onderwijs en het leren van docenten in verschillende categorieën:

- methodologische implicaties, die betrekking hebben op onderzoek naar PAR en praktijken van leerlingenparticipatie en op het gebruik van PAR als aanpak voor het onderzoeken van praktijken;
- inhoudelijke implicaties, met betrekking tot onderwijs op school vanuit een participatieve benadering;
- ontwikkelings- of ontwerpgerichte implicaties, met betrekking tot de ontwikkeling van de PAR-benadering in het onderwijs en in scholen;

Methodologische implicaties

Lerarenonderzoek moet de perspectieven van leerlingen in ogenschouw nemen en leerlingen als actoren bij het onderzoeksproces betrekken. Volgens de studies in dit proefschrift is het gebruik van actieonderzoeksmethoden waarbij leerlingen worden betrokken, zoals in de PAR-projecten, een effectieve aanpak voor leerlingenparticipatie en voor de professionele ontwikkeling van leraren. PAR kan helpen de kloof tussen theorie en praktijk te overbruggen. PAR sluit nauw aan bij de feitelijke onderwijs- en leerpraktijk en houdt rekening met het normatieve karakter van het onderwijs, de perspectieven en interpretaties van de betrokkenen en met de specifieke kenmerken van de lokale context. Bovendien stimuleert het uitvoeren van PAR het begrip van en de onderhandelingen over wederzijdse behoeften en zorgen, en helpt het om te werken aan meer rechtvaardige en democratische praktijken.

Inhoudelijke implicaties

Het integreren van nieuwe onderwijsinzichten door actieve implementatie en reflectie op de resultaten daarvan is cruciaal voor de voortdurende professionele ontwikkeling van leraren. Het is noodzakelijk een omgeving te creëren waarin leraren en leerlingen als partners kunnen samenwerken, bijvoorbeeld via actieonderzoek. Het hanteren van een participatieve aanpak door het uitvoeren van een PAR-project in samenwerking met leerlingen is een geschikte aanpak gebleken om dio's te ondersteunen bij het ontwikkelen van een positieve houding ten opzichte van leerlingenparticipatie. Een inhoudelijke implicatie uit de studies is het gebruik van de *SPinSTAR-matrix* uit hoofdstuk 3 (zie tabel 20). De *SPinSTAR*-matrix kan lerarenopleiders van dienst zijn bij (a) het introduceren van PAR bij dio's en het bevorderen van de opname van leerlingenparticipatie in dio-onderzoek; (b) het aanbieden van een instrument voor 'scaffolding' bij het PAR-proces; (c) het zodanig toerusten van dio's dat zij zelfstandig PAR kunnen blijven doen, een geschikte context voor dergelijk onderzoek in de school kunnen vinden en zich ten overstaan van collega's en de school kunnen uitspreken voor de PAR-praktijk.

Table 20. Matrix SPinSTAR (Student participation in student teacher's action research)

Fase van actieonderzoek	Mate van betrokkenheid van leerlingen				
	Geen (geen leerlingen- participatie)	Informereren (databron)	Consulteren (actieve respondent)	Participeren (mede- onderzoeker; maker van kennis)	Samenwerken (Onderzoeker/ mede-auteur; gedeelde beslissingen)
a. Probleemstelling (Onderzoeksvragen)					
b. Ontwerp van de interventie					
c. Onderzoeksontwerp					
d. Uitvoering interventie ²³					
e. Dataverzameling					
f. Analyse van resultaten					
g. Formuleren van suggesties / aanbevelingen					
h. Rapportage / uitkomsten publiek maken					

(aangepast van Bovill, 2017; Fielding, 2001, 2011, 2018)

Ontwikkelings- of ontwerpgerichte implicaties

Het faciliteren van de ontwikkeling van samenwerking tussen dio's en leerlingen moet eenvoudig en aantrekkelijk worden gemaakt. Daarom kan het beste worden begonnen met een kleine en weinig belastende taak die de interactie tussen leraar en leerling bevordert. Van daaruit kan de samenwerking geleidelijk uitgroeien tot een PAR-project waar alle betrokkenen baat bij hebben. Om de deelname van leerlingen aan de PAR-projecten op gang te brengen, moeten de dio's een goed inzicht krijgen in de participatieve aanpak. Daarom kan de reeks principes voor leerlingenparticipatie in PAR (hoofdstuk 4) dienen als centraal onderdeel het programma van de lerarenopleiding. Het presenteren van succesvolle voorbeelden van PAR uit de literatuur en het ter discussie stellen van de centrale rol van de leraar in de klassenpraktijken biedt dio's duidelijkheid en samenhang in de concepten van het programma. Verder hebben dio's voldoende ruimte nodig voor het uitvoeren van hun PAR-projecten in de stagescholen en steun van hun schoolmentoren bij het betrekken van leerlingen. Doelgerichte bespreking van ideeën, concepten en doelen tussen lerarenopleiders en begeleiders op scholen kan zorgen voor meer samenhang voor dio's, meer geïnformeerde ondersteuning en een betere beschikbaarheid van middelen voor het uitvoeren van PAR in de scholen.

De resultaten van de hoofdstukken 3-5 wijzen erop dat het uitvoeren van PAR in een beperkte context zoals een onderzoeksopdracht in een éénjarig programma van een lerarenopleiding niet van nature alle onderzoeksfasen leerlingenparticipatie oproept, wat het duidelijkst blijkt uit de afwezigheid van leerlingen bij de presentatie van de bevindingen. Het verdient aanbeveling om van dio's te verwachten dat zij hun leerlingen betrekken als mede-auteurs van ten minste delen van het onderzoeksrapport,

²³ Hoewel het uitvoeren van de interventie in de klas deel uitmaakt van het actieonderzoeksproces, houdt het in de context van deze studie geen verband met de betrokkenheid van leerlingen bij de besluitvorming over het actieonderzoeksproject. Daarom wordt deze rij niet gebruikt voor het coderen van de mate van betrokkenheid van de leerlingen.

en als beoordelaars van de conclusies en aanbevelingen. Ook hier kan de SPinSTAR-matrix helpen om dio's bewust te maken van dergelijke lacunes in de planning en het in kaart brengen van de deelname van leerlingen aan hun onderzoek. Tijdens het dio-project is het raadzaam voor lerarenopleiders en dio's om reflectiemomenten in te plannen en de set PAR-principes (hoofdstukken 4 en 5) te gebruiken om het verloop van de PAR-projecten van de dio's te monitoren aan de hand van de mate waarin aan de principes wordt voldaan.

Een andere ontwerpgerichte implicatie is de invoering van PAR als vast onderdeel van het curriculum in lerarenopleidingen. De ontwikkelde reeks van PAR-principes kan worden gebruikt om de aard van de afspraken vast te stellen en om de geobserveerde of gerapporteerde praktijken in de klas en op school te categoriseren en te analyseren. Dit kan een gedetailleerder inzicht opleveren, langs de drie dimensies van de *practice architectures*, in de participatieve kwaliteiten van de praktijken en de onderling verweven mechanismen die de participatie van leerlingen beïnvloeden. Om dio's en leerkrachten te ondersteunen bij het uitvoeren van PAR, kan de SPinSTAR-matrix nuttig zijn, zoals hierboven al is aangegeven. Het kan hen helpen bij het identificeren van verschillende opties voor de betrokkenheid van hun leerlingen in verschillende onderzoeksfases en bij het zich bewust worden van mogelijk gemiste kansen voor een dergelijke deelname.

Nieuwe manieren van werken (en denken) voor docenten moeten zorgvuldig worden geïntroduceerd en ondersteund. Voorgesteld wordt een programma voor lerarenopleidingen te ontwikkelen dat gebaseerd is op een centrale en consistente participatieve aanpak en dat expliciet ondersteund wordt op de partnerschool. Deze aanpak is idealiter niet alleen gericht op de dio's, maar ook op lerarenopleiders en scholen. Een mogelijke strategie is het initiëren van een samenwerkingsproces waarbij de deelnemers een programma voor een lerarenopleiding bespreken en creëren dat erop gericht is studenten van scholen als partners bij hun onderwijs te betrekken. Het opnemen van een kleinschalig participatief onderzoeksproject in het programma van een lerarenopleiding daagt dio's – en hun lerarenopleiders en schoolcoaches – uit om zich een voorstelling te maken van hoe het is om leerlingen als partners te betrekken in de onderwijscontext.

